

МЕТАМОРФОЗИ З НОБЕЛІВСЬКОЮ ПРЕМІЄЮ

«Я, що підписався нижче, Альфред Бернхард Нобель, обдумавши та вирішивши, цим повідомляю мій заповіт щодо майна, нажитого мною до моменту смерті. Все реалізоване майно, що залишається після мене, треба розподілити таким чином: весь мій капітал мої дуоприказники мають перевести в цінні папери, створивши фонд, відсотки з якого видаватимуться у вигляді премій тим, хто впродовж попереднього року приніс найбільшу користь людству. Зазначені відсотки слід розділити на п'ять рівних частин, що призначаються: перша частина тому, хто зробив найважливіше відкриття чи винахід у галузі фізики, друга – тому, хто здійснив велике відкриття чи удосконалення в галузі хімії, третя – тому, хто домігся видатних успіхів у галузі фізіології чи медицини, четверта – тому, хто створив найкращий літературний твір, що відображає людські ідеали, п'ята – тому, хто внесе вагомий внесок у згуртування народів, знищення рабства, зниження чисельності наявних армій і сприяння мирній домовленості. Премії в галузі фізики та хімії мають присуджуватися Шведською королівською академією наук, з фізіології та медицини – Королівським Каролінським (медико-хірургічним) інститутом у Стокгольмі, з літератури – Шведською академією в Стокгольмі, премія миру – комітетом із п'яти осіб, що обирається норвезьким стортингом (парламентом). Моє особливе бажання полягає в тому, щоб на присудження премій не впливала національність кандидата, щоб премію отримували найдостойніші, незалежно від того, скандинави вони чи ні».

Із заповіту Альфреда Нобеля

Заповіт оприлюднили в січні 1897 року, після чого адвокати Лілеквіст і Сульман приступили до розробки статуту майбутнього Нобелівського фонду. Його проект запропонували розглянути шведському парламентові. Голосування пройшло успішно і статут ухвалили, подавши його для остаточного затвердження королю. 29 червня 1900 року ідея Альфреда Нобеля стала реальністю. Перші Нобелівські премії були присуджені 1901 року – кожна у вигляді чека на 150 тисяч крон (42 тисяч доларів), диплома та золотого медалі із зображенням її засновника. Урочисті церемонії вручення премій проводяться щороку 10 грудня в Стокгольмі та Осло в річницю смерті Нобеля. За традицією, шведський король вручає золоті медалі лауреатам у Стокгольмі, а норвезький король бере участь у церемонії в Осло.

Вже багато років поспіль відомі й знані люди обирають серед номінантів на здобуття престижної нагороди найдостойніших. За весь час існування премії вона присуджувалась впереваж заслужено. Тим не менше при визначенні переможця не бракувало й скандалів. Складається враження, що попри позірну об'єктивність, членам журі притаманні певні упередження, а також лобювання чийсь інтересів.

Вірш про вазу оцінили вище, ніж працю Льва Толстого

У 1901 році лауреатом Нобелівської премії «за видатні літературні здобутки, зокрема за високий ідеалізм, художню досконалість і за незвичне поєднання душевності й таланту» став французький поет Арман Сюллі-Прюдом, який зажив неабиякої слави завдяки своєму вірші про розбиту вазу. Проте громадськість звинуватила автора в бездарності – майже весь літературний світ був переконаний, що премію присудять Льву Толстому за його роман «Неділя» («Воскресение»). У своє виправдання Нобелів-

ський комітет заявив, що «серед більшої кількості письменників Сюллі-Прюдом втілює те, що Альфред Нобель назвав «ідеалістичними тенденціями в літературі», що й, мовляв, відіграло ключову роль у виборі саме цього кандидата.

Вбивцю дев'ять разів номінували на Нобелівську премію

Не менш грандіозним скандалом стало висунення на здобуття Нобелівської премії миру 2000 року Стенлі Уільямса, якого 1981 році засудили за вбивство чотирьох людей. Кандидатуру вбивці запропонував Маріо Фер, член парламенту Швейцарії. Згодом Стенлі Уїльямса ще вісім разів номінували на цю високу нагороду – щоправда, вже у галузі літератури. Для засудженого це стало неабиякою рекламою. Згодом Стенлі Уїльямса здобув світову славу завдяки написаним дитячим книгам, які стали справжніми бестселлерами, навіть дістав премію президента США.

Вченого нагородили Нобелівською премією посмертно

У 2011 році трапився ще один скандал, коли лауреатом премії в галузі фізіології й медицини став американський вчений Ральф Стейнмен, який помер напередодні офіційного оголошення його лауреатом. З 1974 року почало діяти правило, за яким Нобелівська премія вручалася виключно живим претендентам. У 2011 році Нобелівський комітет таки присудив Р. Стейнмену премію, розділивши її між двома науковцями – Брюсом Бойтлером і Жюлем Гоффманном за працю в ділянці імунології й дослідження вродженого імунітету.

В'єтнамський політик відмовився від премії

Скандал розгорівся після оголошення лауреатів Нобелівської премії миру 1973 року. Її журі розділило між держсекретарем США Генрі Кісінджером й політичним

діячем з Північного В'єтнаму Ле Дик Тхо (справжнє ім'я та прізвище – Фан Динь Кхай. – В. Р.). Нагороду ці політики отримали за «спільну працю з розв'язання в'єтнамського конфлікту». Проте Ле Дик Тхо відмовився від Нобелівської премії, мотивувавши своє рішення тим, що підписана в січні 1973 року Паризька угода про припинення вогню й відновлення миру у В'єтнамі не виконувались, а громадянська війна в країні тривала.

Премія миру для Джорджа В. Буша й Тоні Блера

У січні 2004 року Гейр Лундестад, директор Норвезького Нобелівського Інституту, повідомив, що американський президент Джордж В. Буш і британський прем'єр-міністр Тоні Блер номіновані на Нобелівську премію миру. За які заслуги? За війну в Іраку?

Переважна більшість світової спільноти виступала проти цієї війни, і майже всі уряди відмовилися від участі в інтервенції. Однак протести не допомогли. 20 березня 2003 року почалося вторгнення в Ірак.

З часу висунення Буша і Блера на здобуття Нобелівської премії минуло 10 місяців – Ірак уже лежав у руїнах, загинуло щонайменше 100.000 іракських цивільних, було поранено понад 32.000 солдатів США.

Премія миру для президента Обами

2009 року «за значні зусилля зі зміцнення міжнародної дипломатії та співпраці між народами» Нобелівську премію миру присудили президенту США Бараку Обамі.

Мабуть, на членів комітету вплинули заяви американського президента, які він озвучив на початку свого другого терміну перебування на високому посту. Однак події, що відбулися згодом, заставили журі пошкодувати про свій вибір – через бомбардування Лівії літаками США, війну в

Сирії, через убивство «терориста число 1» Усами бен Ладен, замість того, щоб передати його в руки правосуддя. Отож Торнборн Ягланд, голова Комітету, у ввічливій формі попросив президента Барака Обаму повернути вручену йому медаль.

ЦРУ вплинуло на присудження премії Бориса Пастернаку?

Справжньою «бомбою» стала стаття італійського видання «La Stampa» (<http://www.lastampa.it/2009/01/09/cultura/pasternak-soffi-il-nobel-a-moravia-grazie-alla-cia-fitb1k8ssIKd2wloasteQJ/pagina.html>), опублікована 2009 року Франческо Саверіо Алонцо під більш ніж промовистою назвою: «Пастернак відібрав Нобелівську премію в Альберто Моравія завдяки зусиллям ЦРУ». Автор статті розповів, як у 1958 році завдяки ЦРУ Нобелівську премію в галузі літератури присудили не італійському письменникові Альберто Моравія, а радянському письменникові Борису Пастернаку. Алонцо стверджує, що це сталося завдяки зусиллям ЦРУ. Альберто Моравія увійшов до трійки лідерів разом з письменницею Карен Бліксен з Данії та Борисом Пастернаком з СРСР. На той час творив Альберто Моравія здобули шалену популярність у всьому світі. Однак 1957 року Гаррі Мартінсон представив саме Пастернака «як найвидатнішого письменника століття». Посилаючись на матеріали архівів, автор статті стверджує, що більшість членів журі Нобелівського комітету була за присудження премії Альберто Моравія. Однак її присудили Борисові Пастернаку. Алонцо пише, що на такий вибір неабиякий вплив спричинило лобі ЦРУ в шведській Академії наук. Вручення премії літературному дисиденту, чий роман «Доктор Живаго» був заборонений в СРСР, мало спричинити скандал і призвести до поглиблення конфлікту між Вашингтоном і Москвою. Советський режим дав письменникові чітко зрозуміти, що поїздка до Стокгольму призведе до втрати радянського громадянства. Тож Пастернак наприйняти нагороду не наважився. Наступного року, підсумовує Алонцо, щоб якось «задобрити» Італію, Нобелівський комітет присудив премію іншому італійському письменникові – Сальваторе Квазімодо.

Якщо непорозуміння чи навіть скандали з присудженням Нобелівських премій в галузі літератури ще якось можна пояснити з огляду на суб'єктивність членів журі через їхні художні вподобання, однак як пояснити позицію високих достойників комітету, які ухвалюють вкрай суперечливі рішення, коли заходять про надважливі для людства відкриття?

Нобелівську премію присуджують не професорові Олегу Горнікевичу, а Арвіду Карлссону зі Швеції

Професор Олег Горнікевич, етнічний українець, видатний науковець у галузі нейрофізіології, громадянин Австрії, першим у світі ґрунтовно дослідив природу хвороби Паркінсона, за що отримав почесну відзнаку – Золоту медаль Канадської

Асоціації хвороби Паркінсона. Одним з його основоположних досягнень стало відкриття причини цього захворювання – брак допаміну в головному мозку. Саме Горнікевич відіграв ключову роль у розробці терапії цього захворювання леводопой, яка донині залишається найдієвішим та найефективнішим препаратом для боротьби з хворобою Паркінсона

Тим не менше 2000 року комітет з присвоєння Нобелівських премій у галузі медицини відхилив кандидатуру професора Олега Горнікевича на присудження цієї високої нагороди.

Таке рішення Нобелівського журі розкритикували 269 провідних неврологів та дослідників мозку з університетів Бразилії, Китаю, Німеччини, Англії, Фінляндії, Франції, Великобританії, Гуама, Гаваїв, Індії, Ірландії, Італії, Японії, Канади, Нової Зеландії, Нідерландів, Австрії, Саудівської Аравії, Іспанії, Тайваню, Туреччини, України, Угорщини, США. На підтримку Олега Горнікевича вчені написали листа, який був опублікований 2000 року в «Science» («Наука»), одному з найвідоміших наукових журналів світу.

З листа добре видно, наскільки вчених обурило неприсудження Нобелівської премії не професору Олегові Горнікевичу, а іншій людині – шведському фармакологу Арвіду Карлссону за дослідження властивостей нейромедіатора допаміну та його впливу на пацієнтів з хворобою Паркінсона.

Цитуємо: *«Повсякденне життя переконує нас, що саме праця Горнікевича допомогла встановити життєво важливий зв'язок між основним відкриттям допаміну та механізмом захворювання головного мозку в людей та лікуванням. (...) У 1960 р. Горнікевич вперше здійснив велику кількість досліджень над свіжим мозком неврологічно здорових індивідумів і пацієнтів з різноманітними захворюваннями базальних гангліїв. (...) Спостереження Горнікевича лягли в основу терапії леводопой при хворобі Паркінсона (...). Відтоді оригінальна робота Горнікевича зумовила проведення численних плідних досліджень, які допомогли краще зрозуміти й вивчити екстрапірамідальні захворювання. (...) Завдяки прямому впливові леводопи стан здоров'я уже понад 31 млн. людей, хворих на цю недугу, значно поліпшився. (...) Ми, хто дуже добре бачить, що відкриття Горнікевича і далі приносять благо людству, відчуваємо себе зобов'язаними йому (і від імені тих, хто скористався цим благом) написати цю відкриттям заяву про визнання – на знак нашої вдячності, і на знак вдячності від імені багатьох мільйонів пацієнтів в усьому світі».*

З цього листа однозначно випливає, що саме професор Олег Горнікевич зробив вирішальний внесок у декодування механізму виникнення хвороби Паркінсона. Не зважаючи на те, що вченого з 1973 по 2000 роки майже десять разів висували на здобуття Нобелівської премії, він її так і не отримав.

Можна лише риторично запитувати: чому?

Чи буде присуджена Нобелівська премія за винахід протиракового препарату?

Йдеться, зокрема, про винахід першого у світі дієвого протиракового препарату з селективною дією, що знищує ракові клітини, не завдаючи шкоди здоровим, зробленого доктором Василем Новицьким, теж етнічним українцем і теж громадянином Австрії.

Розробка саме такого протиракового препарату була однією з найбільших мрій науковців усього світу. Препарат «УКРАІН» (NSC631570) – <http://www.economist.com/node/18743951> – є першим продуктом, який володіє унікальними селективними властивостями, що підтвердили 12 університетів світу, провівши дослідження понад 160 ракових клітинних ліній і 12 здорових. Тому 2004 року доктор Василь Новицький разом з доктором Анатолієм Потопальським та доктором Марією Олієвською, з якими він здійснив перші кроки в розробці цього препарату ще перебуваючи в Советському Союзі, були номіновані на здобуття Нобелівської премії (<http://www.ukrin.com/de/nobel-preis>).

Аплікаційні документи до Нобелівського комітету подавалися тричі (!), але двічі з незрозумілих причин не потрапили до адресата і лише з третьої спроби (за два дні до офіційної дати завершення прийому) надійшли до Комітету.

Ця історія неприсудження премії винахідникам УКРАІН почалася у вересні 2003 року, коли Нобелівський комітет надіслав відомому науковцю, керівникові відділення біохімії та лабораторії біохімії біологічно активних субстанцій Національного університету імені Янки Купали в місті Гродно (Білорусія), голові Спільки біохіміків Білорусії, професорові, докторові медичних наук Леоніду Нефьодову офіційного листа з проханням подати прізвища науковців у галузі хімії на здобуття Нобелівської премії (http://www.ukrin.com/docs/nobel_letter.pdf). У жовтні 2003 року професор Нефьодов подав рекомендацію та необхідні документи для присудження Нобелівської премії докторові Василю Новицькому, докторові Анатолію Потопальському та докторові Марії Олієвській за наукові заслуги в розробці й синтезі субстанції на основі чистотілу з унікальною властивістю акумулюватися в ракових клітинах.

Зрештою, селективна дія препарату УКРАІН не єдина його властивість, що заслуговує присвоєння Нобелівської премії. Не менш важливою є здатність препарату до аутофлуоресцентності під ультрафіолетовим випромінюванням, що покращує видимість пухлин та полегшує їхнє відмежування під час відділення від здорової тканини.

У супровідному листі доктор Нефьодов зазначив, зокрема, таке: *«...В кінці 1960-х років Василь Новицький, Анатолій Потопальський та Марія Олієвська почали вивчати рослинні алкалоїди на*

кафедри фармакології Львівського медичного інституту, що в Україні. Результатом цих досліджень стало створення нових напівсинтетичних алкалоїдних дериватів з різними біологічними ефектами. (...) У 1980-их роках Василь Новицький відкрив нові рослинні алкалоїдні деривати. (...) Одну з таких нових сполук Новицький назвав УКРАЇНОМ, зробив її швидко розчинною у воді і яка стала неймовірно важливим протираковим препаратом. Це є перший протираковий препарат, що вибірково нагромаджується виключно в ракових клітинах (як в пухлинах, так і в метастазах), не завдаючи при цьому шкоди здоровим клітинам. Рандомізовані клінічні дослідження довели високу селективну дію препарату під час лікування навіть таких стійких до хіміотерапії злоякісних онкозахворовань, як рак підшлункової залози й рак товстої кишки. Дослідження *in vitro*, проведені в Національному Інституті Раку в США (National Cancer Institute, the USA) продемонстрували цитолітичну дію УКРАЇНУ на всі вісім ракових клітинних ліній раку товстої кишки, що були протестовані. (...) Таким чином, УКРАЇН є першим малітоксичним протираковим препаратом, що є високоефективним і нетоксичним в терапевтичній дозі, володіє малітоксичною дією, має імунomodulatory, анти-ангіогенну й противірусну властивості».

Згодом, у жовтні 2004 року, ще в одному листі до Нобелівського комітету професор Нефьодов наголосив, що «тисячі науковців робили спроби винайти речовину, яка б ефективно й вибірково нагромаджувалась виключно у ракових клітинах, не завдаючи при цьому шкоди здоровим. І лише цим трьом вищезгаданим науковцям вдалося зробити таке епохальне відкриття. (...) З погляду су-

часної біохімії це відкриття (...) дозволило б людству зрозуміти базові механізми розвитку й лікування пухлин, а також дозволило б розробити метод ранньої діагностики раку й уможливило б запобігати цій хворобі».

У цьому ж листі професор Нефьодов зазначив: «(...) мені хотілося б сподіватися, що процедура номінації й нагородження цієї найвищою і найвідомішою науковою премією відбуватиметься більш відкрито» (<http://www.ukrin.com/docs/lettertonobel.pdf>).

28 жовтня 2004 року професор Леонід Нефьодов надіслав відкритого листа до відомої лондонської газети «The Times» (<http://www.ukrin.com/docs/times.pdf>), а 7 квітня 2005 року – до швейцарської «Neue Zürcher Zeitung», прохаючи ці видання приділити увагу питанню непрозорого відбору кандидатів на присудження Нобелівської премії. Від швейцарської газети Нефьодов навіть отримав відповідь: доктор медицини Алан Нідерер з наукової редакції цього видання заявив: «ми плануємо опублікувати наступного року статтю щодо процесу номінації кандидатів на здобуття Нобелівської премії. З такої okazji ми приділимо увагу відкритості в цьому процесі» (http://www.ukrin.com/docs/zuetcher_zeitung.pdf).

Історію неприсудження 2004 року премії за винахід УКРАЇНУ професор Леонід Нефьодов називає «драматичною». Йому у телефонній розмові представник Нобелівського комітету заявив, що упродовж існування їхньої поважаної інституції аплікаційні документи номінантів не пропадали жодного разу. Але в історії з УКРАЇНОМ вони двічі дивним чином кудись щезали! Наголошуємо: документи надійшли до Нобелівського комітету лише з третьої спроби, за два дні до завершення прийому. У підсумку премія номінантам так і не була присуджена.

Того року Нобелівську премію в галузі хімії за «відкриття убіквітин- залежного протеолізу» – «for the discovery of ubiquitin-mediated protein degradation» – (https://www.nobelprize.org/nobel_prizes/chemistry/laureates/2004/index.html, <http://www.ukrin.com/en/nobel-prize>) отримали двоє науковців з Ізраїлю – Аарон Цішановер (Aaron Cichanover), Аврам Гершко (Avram Hershko) і науковець з США Ірвін Роуз (Irwin Rose).

Перші публікації цих авторів на тему убіквітину датовані 1980 роком, хоча цю тему вже було надруковано понад 150 статей десятків інших авторів у таких авторитетних наукових журналах як «Nature» («Природа»), «Science» («Наука»), «Journal of Immunology» («Журнал імунології»). Джеймс В. Геддес на той час опублікував уже 70 статей про убіквітин. У 1975 році він, приміром, опублікував статтю під назвою «Thymopoietin, ubiquitin and the differentiation of lymphocytes» («Тимопоетин, убіквітин і диференціація лімфоцитів»).

Нові протейни винаходять постійно. Їхні функції розшфрувуються так само часто. Звісно, чимало наукових праць містять щось нове й цікаве, однак далеко не кожна з них заслуговує Нобелівської премії і далеко не кожену працю можна назвати «епохальним відкриттям».

Важливість Нобелівської премії полягає й у тому, що після її присудження збільшується можливість подальших емпіричних досліджень зробленого відкриття.

Складається враження, що нині важливим є не саме відкриття, а те, хто його зробив і *de same*. Така тенденція не лише не сприяє поступу людства, але й підриває у нього і без того хитку віру в справедливість.

Вікторія О. РОМАНЧУК

